

JOSIP MATASOVIĆ U SVJETLU HRVATSKE ETNOLOGIJE

ALEKSANDRA MURAJ
Institut za etnologiju i folkloristiku
41000 Zagreb, Kralja Zvonimira 17

UDK 39(092) Matasović, J.
Izvorni znanstveni članak
Primitljeno 16. II. 1993.

U povodu stote obljetnice života i tridesete obljetnice smrti povjesničara (kulture) Josipa Matasovića (1892. - 1962.) člankom se upozorava na njegovo značenje za hrvatsku etnologiju. Kao izdavač i urednik multidisciplinarnog časopisa *Narodna starina* (1922. - 1935.) Matasović je djelovao na promicanju ishoda etnološke znanosti u Hrvatskoj. Kao autor historiografskih radova, orijentiranih na istraživanje povijesti fenomena svakidašnjice, pridonio je i etnološkim spoznajama. - Analizom korpusa etnoloških priloga publiciranih u *Narodnoj starini* razotkrivaju se istraživački interesi, raznolika praktična djelatnost, metodički postupci i teorijski okvir niza etnoloških djelatnika, pa Matasovićev časopis autorica ocjenjuje svojevrsnim zrcalom međuratne etnologije u Hrvatskoj.

Društvo za hrvatsku povjesnicu (Savez povijesnih društava Hrvatske) priredilo je u Zagrebu krajem srpnja 1992. znanstveno savjetovanje o djelu prof. dr. Josipa Matasovića. Povod savjetovanju - stota obljetnica Matasovićeva rođenja te trideseta obljetnica smrti - iskorišten je kao prilika da se nanovo kritički razmotri i znanstveno vrednuje doprinos te istaknute osobnosti iz svijeta naše znanosti i kulture prve polovine 20. st.¹ Mada je u Matasovića riječ o rasnom povjesničaru, njegovo je djelo samo po sebi nametnulo znatno širi diskurs. Uz historiografske, u program su bile uključene i druge discipline, što je i bilo poticajem da se načne - u povijesti naše struke dosad još neelaborirano pitanje: koliko je ličnost i djelo Josipa Matasovića važno za hrvatsku etnologiju.²

Polazišta u traženju odgovora na postavljeno pitanje zasijecaju u dvije razine: ponajprije, u Matasovićevu djelovanje kao urednika i izdavača časopisa *Narodna starina*³, a potom i u njegov opus, u pojedine radove kojima je, izravno ili neizravno, pridonio etnološkim spoznajama. Prije negoli se to potkrijepi činjenicama, valja nam ukratko ocrtati Matasovićevu ličnost.

¹ Već jednom ranije Matasović je bio predmetom pažnje stručne javnosti. Svjedoči o tome zbornik radova *Spomenica Josipa Matasovića 1892 - 1962*, što ga je u Zagrebu 1972. objavilo Povijesno društvo Hrvatske (u redakciji Igora Karamana). Osim priloga koji osvjetljaju ličnost i djelo Matasovića (biografija, bibliografija, memoarski zapisi), u zborniku su publicirani i radovi nekolicine povjesničara o drugim temama, u kojima se, međutim, zrcale ili nastavljaju neke od Matasovićevih zamisli.

² S tom sam nakanom za spomenuto Savjetovanje pripremila izlaganje *Etnološki aspekti u opusu Josipa Matasovića*.

³ U nastavku časopis će biti citiran kraticom NS, a pojedine bibliografske jedinice brojem godišta, godinom izdanja i stranicama. Potpuni bibliografski podaci o časopisu nalaze se na kraju članka u popisu literature.

1. PORTRET

Slavonac rođenjem (Vrpolje, 18. 8. 1892.), đak gimnazije u Vinkovcima, godine 1911. studijem povijesti i geografije započinje na Zagrebačkom sveučilištu, nastavlja ga u Zürichu, da bi ga dovršio u Beču. Ondje je 1915. doktorirao tezom o problemu srednjovjekovnih dualističkih hereza u suvremenoj i novijoj historiografiji do sredine XIX. stoljeća. Iz razdoblja njegova kratkotrajnog boravka u Zürichu nailazimo na jedan podatak koji može biti relevantan za Matasovićev odnos spram etnologije. Ondje je, naime, uz studiranje povijesti - čemu je pridodao filozofiju i logiku - pohađao predavanja iz geografije kod prof. Stolla. "Jedan od najinteresantnijih Matasovićevih profesora" - obavještava nas Miroslava Despot, autorica Matasovićeva životopisa - "bio je svakako u Zürichu liječnik, etnograf, geograf i antropolog dr. Otto Stoll. Boravi kao liječnik od godine 1878. do 1884. u Guatemali, proučavajući istovremeno i narodne običaje tamošnjeg pučanstva. Od godine 1891. do 1913. je profesor geografije i etnologije na Zürriškom sveučilištu. Objelodanio je brojne rasprave i veće samostalne radove. Od najpoznatijih navodimo *Das Geschlechtsleben in der Völkerpsychologie* iz 1908. godine i *Entwicklung der Völkerkunde* izdano 1918." (Despot, 1972a:5). Naslućujemo da je upravo prof. Stoll u mladoga Matasovića pobudio zanimanje za fenomene tradicijske kulture i razotkrio mu etnološke obzore toga segmenta povijesti čovječanstva.

Drugi je krug života nastavio opet u Slavoniji, gdje je taj bečki doktorand svoj kruh zasluživao kao "namjesni učitelj" na vinkovačkoj gimnaziji. Znameniti hrvatski kipar, Vinkovčanin Vanja Radauš u memoarskom ga se zapisu sjeća kao svoga nastavnika krasopisa (sic!), čemu je - uz povijest, zemljopis i njemački - također podučavao vinkovačke gimnazijalce (Radauš, 1972:33). No ubrzo potom stiže u Zagreb. Tu se zaposlio kao kustos Hrvatskoga narodnog muzeja u odjelu za umjetnost i obrt (1920. - 1924.), da bi zatim, po imenovanju za profesora povijesti na Filozofskome fakultetu u Skoplju 1924., usporedno djelovao u oba grada. Vrativši se 1941. u Zagreb postao je upraviteljem Državnoga arhiva, potom i profesorom na Sveučilištu, gdje predano radi do umirovljenja 1959.

2. PATRIOTSKE POBUDE I ZNANSTVENI INTERES

Kad se na početku Rauchova režima 1908. pojavio list *Mlada Hrvatska*, đački časopis prožet pravaškim idejama Kvaternika i Starčevića, Matasović se kao šesnaestogodišnji gimnazijalac odmah uključio svojim napisima i priložima. Misao-vodilja lista bila je borba za političku i kulturnu emancipaciju Hrvatske, tada još jedne od zemalja Austro-Ugarske Monarhije. U uvodniku prvog broja uredništvo je istaklo: "Podimo njegovom (Starčevićevom, op.A.M.) stazom, stazom Kvaternika, Kovačića i Kumičića; stazom koja nas jedina vodi do pravoga cilja. Neka nam bude pred očima tek jedna ideja: politička i kulturna emancipacija Hrvatske" (*Mlada Hrvatska* I, 1908:1)⁴. U duhovnom ozračju što je vladalo oko lista, a zacijelo prevladavalo među većinom mladih hrvatskih intelektualaca nailazimo na ideje koje su, kako se doima, također imale utjecaja na Matasovićevu kasniju bliskost etnologiji. Cilj *Mlade Hrvatske* bio je, naime, pripomoći stvaranju narodne inteligencije koja bi bila kadra

⁴ Urednici su tada bili B. G. Angjelinović te - za književni dio - pjesnik Fran Galović.

zatrpati "jaz između puka i gospode" (Despot, 1972a:7). Zamisao o postojanju jaza između ta dva društvena segmenta, kao i načinu njegova premošćivanja, nije za nas nova. Vraća nas nekoliko godina unatrag, na početke znanstveno utemeljenoga etnološkog rada u Hrvatskoj i na njegova utemeljivača Antuna Radića. Riječ je o ideji, potekloj, doduše, od francuskog povjesničara Julesa Micheleta (1798. - 1874.), koju je Radić eksplicitno izrazio 1897. u temeljnom dokumentu hrvatske etnologije - *Osnovi za sabiranje i proučavanje grade o narodnom životu*. Cio je program etnološkoga rada Radić temeljio na zamisli o istodobnom postojanju dviju - tada nepomirljivih - kultura unutar nacionalne zajednice: "narodnoj" = domaćoj i "gospodskoj" = tuđinskoj. I Radiću je bio cilj postići pomirenje između naroda i gospode. Bio je uvjeren da ga se može doseći izravnavanjem tih dviju, međusobno konfliktnih kultura. A sredstvo toga nastojanja vidio je u etnološkome radu koji će ishodom svoga istraživanja ispravno ocijeniti i dostojno vrednovati narodnu kulturu. (Radić, 1987:1, 3, 13).⁵

Mladenačkim je žarom Matasović prionuo uz načelo "Hrvatska Hrvatima", vidjevši u tome svoju životnu zadaću.⁶ U njegovim riječima iz 1909. - "Jer kao što je Gaj potaknuo kuturni preporod, a Starčević pokrenuo ideju čistog hrvatstva, ideju jedinstva i slobode, mi hoćemo, mi smo pozvani da Hrvatsku uskrisimo, da narod hrvatski emancipiramo ispod političke i kulturne tuđinske prevlasti" - Miroslava Despot otkriva začetak Matasovićeve opće kulturnopovijesne komponente, značajne za sav njegov budući opus (Despot, 1972a:8).

Motreći s današnje vremenske distance može se pretpostavljati da je takav iskaz spram nacionalnog pitanja, nepoćudan vlastima Kraljevine Jugoslavije, zacijelo pridonio njegovu kasnijem imenovanju za profesora u Skoplju, što je za nemali broj istovjetnih sudbina tadašnjih intelektualaca doživljavano kao svojevrsno izgnanstvo.

Matasovićev stručni opus nastajao je u vremenu između dva rata, točnije od 1918. do 1937. (Despot, 1972b:23-32).⁷ Osim svoga ranog zanimanja za srednjovjekovne heretike kojima se i kasnije povremeno vraća⁸, nekoliko je tema što su ga posebno zaokupljale i kojima je dao svoj originalni doprinos i u sadržajnom i u metodskom pogledu. Takva je tema

⁵ Ideja o jazu između puka i gospode, te posebnosti njihovih kulturnih realizacija, prožimala je intelektualni život i nakon što je Hrvatska izašla iz okvira Austro-Ugarske Monarhije. Na jedan takav kasniji odjek upozorila sam na drugom mjestu. Riječ je o operacionalizaciji te ideje u raspravi o nacionalnom stilu u graditeljstvu iz pera istaknutoga arhitekta Stjepana Planića, publicirane 1936. (Muraj, 1989:42-43).

⁶ Analizirajući omladinske nacionalne ideje u Hrvatskoj uoči I. svjetskog rata Mirjana je Gross ocijenila da je 1911. upravo Josip Matasović ponajbolje formulirao osnove mladohrvatske koncepcije. O tome piše: "Ističući da je pravaštvo jedini nosilac hrvatskog nacionalizma, on je želio obnovu i modernizaciju pravaštva, "radikalniju nacionalističku borbu" koja bi trebala da se koristi svim sredstvima, očigledno i nezakonitim. Zato idolom omladine postaje buntovnik Kvatemik, uz uvjerenje protivnike Austrije Starčevića i Kumičića... Pravaški se ciljevi mogu prema Matasoviću, najbolje postići društvenim preporodom inteligencije i ostalih narodnih slojeva... Upozoravajući na opasnost socijalizma, kozmopolitizma i klerikalizma po hrvatski nacionalizam, Matasović se nije htio zadovoljiti samo odgovorom na temelju hrvatskoga državnog prava "iz pergamena". Želio je da državno pravo dobije u narodu značaj prirodnog prava nacije na svoju vlastitu državu... Uvjeravao je... da se samostalna hrvatska država ne može pojaviti kao posljedica reorganizacije Monarhije, nego da treba, prije svega, stvoriti uvjete za hrvatsku državu, tj. da samo Hrvati mogu stvoriti svoju "državu" (Gross, 1968-1969: 98).

⁷ Samo je jedan prilog objavio poslije rata: Putovanje Save Tekelije, *Starine* 45, JAZU, Zagreb, 1955:7-90.

⁸ To su radovi:

Ogledi paulikijanske historiografije, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1920:57-81;

Tri humanista o Patarenima, *Godišnjak Skopskog filozofskog fakulteta* 1, Skoplje, 1930:235-252;

Rerum bogumilicarum scriptores novi aevi antiquiores, *Godišnjak Skopskog filozofskog fakulteta* 3, Skoplje, 1937:167-200.

slavonske Vojne krajine 18. i 19. st., o čemu je objavio nekoliko radova⁹, te zagrebačka prošlost od 17. do 19. st.¹⁰ Napisao je knjigu fragmenata o kulturnopovijesnim zbivanjima u Europi 17. st., dopunjujući ih i hrvatskim materijalom.¹¹ No, posebno su značajni njegovi prilozi istraživanju ekonomske prošlosti Hrvatske.¹²

Pomak u metodskom smislu spram dotadašnje prevladavajuće historiografije, u kojoj se izučavalo - kako sam navodi - "Staats- und Hauptaktionen", učinio je baveći se tzv. "malom historijom" (Matasović: Knez Lenard, NS XI/1932:99). Zanimala ga je kultura odijevanja,¹³ kultura stanovanja, običaji, medicinski postupci, ukratko život malog čovjeka. Smatrao je da su to one komponente "...štono (su) se unakrštavale našim krajevima i oblikovale ljude svojih vremena i o čemu je poprečna historija većinom šutjela" (Matasović: Nekoji fragmenti, NS X/1931:97). Razumije se, bavljenje takvim temama upućivalo ga je i na izvore koji su za tadašnje historiografe bili manje uobičajeni, kao što su privatne korespondencije, testamenti, dnevnici, računi, zapisi iz kalendara i sl. "Na taj način" - ocjenjuje M. Despot - "dobivao je dragocjen uvid u dnevni život i rad pojedinca, koji su do tada ostali nezapaženi unutar naše prošlosti" (Despot, 1972a:16). A svojim motrištem, usmjerenim na fenomene svakidašnjice, doista je u bliskom doticaju s predmetom etnologije.

3. IZDAVAČKO- UREĐIVAČKA DJELATNOST

U vremenu između dva svjetska rata Matasović je osobito zadužio hrvatsku kulturu i znanost svojim izdavačkim i uredničkim pothvatom. Godine 1922. u vlastitoj je režiji pokrenuo časopis *Narodna starina*. Bila je to revija za kulturnu povijest široko zamišljena okvira. Sadržajem je razmatran prostor kako vlastite mu domovine, tako i Balkanskog poluotoka te Južnih Slavena, u vremenskom motrištu od antike do 20. st. Pothvat je bio tim složeniji što je časopis izlazio u Zagrebu, a izdavač mu i urednik od 1924. boravio i u Skoplju; i što je - poglavito privatno financiran, a s malim odjekom među pretplatnicima - neprestano zapadao u novčane teškoće. Možda je ponajbolju ocjenu cjelokupne situacije izrekao Jaroslav Šidak utvrdivši da će *Narodna starina* ostati "... zauvijek teško svjedočanstvo jednog izuzetnog idealističkog napora u sredini koja još nije bila dozrela da ga shvati" (Šidak, 1962:348). Usprkos nepravilnostima časopis je - s naknadnim objavljivanjem nekoliko zakašnjelih svezaka - izlazio do 1940.¹⁴

⁹ Među ostalim: *Do Ozore 1841. Bojni pohod brodskih graničara*, Zagreb 1919;

Kompanija kapetana Relkovića, NS II/1923:47-64

Sarod Rakitića, NS II/1923:240-256;

¹⁰ Stari i starinarski Zagreb, NS I/1922:1-16;

Zagrebački kućni namještaj polovinom XVIII. stoljeća, NS IV/1925:46-78;

Stari Zagreb, *Vijenac* 6, Zagreb, 1927:453-461;

Knez Lenard kapitoloma zagrebečkoga kramar, NS XI/1923:99-114, 169-204; XII/1933:187-252; XIII/1934:15-32, 125-138; XIV/1935:59-64 (nedovršeno).

¹¹ *Iz galantnog stoljeća. Kulturnohistorijski fragmenti I*, Zagreb, 1921, (nedovršeno).

¹² O banovinskoj trgovini u XVIII. stoljeću, *Jugoslavenska njiva*, 1919, (44):702-705, (46):729-732, (48):736-756, (49):783-785, (50):797-800, (52):830-833;

Iz ekonomske historije 1754-1758, NS VII/1929:181-190;

Dva prosvjeda proti konkurenciji u Zagrebu 1769. i 1780., NS VII/1929:107-109; i dr.

¹³ U NS najavio je i svoju monografiju *Hrvatske historijske nošnje* (IX/1930:211), koja ipak nije ugledala svjetlo dana. Čini se da je kao rukopis zaostala u privatnoj ostavštini.

¹⁴ Mada je posljednji broj numerički označen kao 35. svezak XIV knjige iz godine 1935., a neki su brojevi bili otisnuti naknadno do 1940., četiri su sveska - 9, 12, 13 i 15 - ostala neobjavljena.

Zamišljen interdisciplinarno, preuzimajući na sebe ulogu glasila triju kulturnih institucija - Etnografskoga muzeja, Muzeja grada Zagreba te Grafičke zbirke u Zagrebu - bio je tribinom oko koje su se okupljali najistaknutiji djelatnici iz kulture i povijesnih znanosti toga doba. Ugasivši se nadolaskom drugoga svjetskog rata, u kasnijim je mirnodopskim vremenima ostao bez izravnog nasljednika, a novi naraštaji bez seriozna časopisa takva profila koji je, prema ocjeni ugledne povjesničarke umjetnosti Anđele Horvat "...širio samosvjest o kulturi našega naroda" (Horvat, 1971:45-46).

4. NARODNA STARINA - ZRCALO MEĐURATNE HRVATSKE ETNOLOGIJE

U podnaslovu *Narodne starine*, koja je "nepovremeni časopis za povijest kulture i etnografiju južnih Slovena" prepoznajemo Matasovićev osnovni pristup etnologiji kao znanstvenoj disciplini relevantnoj za povijest i kulturu. Sukladan je i našem poimanju etnologije kao znanosti o kulturama i njihovim nosiocima; znanosti koja na temelju etnografskih činjenica o materijalnom inventaru, društvenom ustrojstvu i duhovnim tvorbama malih ljudskih zajednica i etničkih grupa dolazi - uz pomoć svoje specifične metode - do spoznaja o oblicima, funkcioniranju i procesima u razvoju kulture čovječanstva.¹⁵ U široko zamišljenim okvirima *Narodne starine* tadašnja je međuratna, još relativno mlada etnologija bila, dakle, posve ravnopravno zastupljena s ostalim joj srodnim, mada znatno starijim znanostima. Činjenica što je etnologija već od 1896. raspolagala i vlastitim redovitim stručnim glasilom - *Zbornikom za narodni život i običaje Južnih Slavena* u izdanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti¹⁶ - dodatno osvjetljava Matasovićevo uredničko nastojanje multidisciplinarnome tretiranju problematike.

4.1. Na stranicama NS objavljeno je dvadesetak što većih, što manjih etnoloških studija. U pristupima njihovih autora i odabranoj tematici njihova sadržaja može se nazrijeti opća situacija i duhovna kretanja što su obilježila međuratnu hrvatsku etnologiju. Posvetimo im stoga malo pažnje.

Ponajprije tu su radovi MILOVANA GAVAZZIA, njegovi prvi koraci po znanstvenoj stazi kojom se u toku svog dugog života vinuo do zacijelo najistaknutijega hrvatskog etnologa 20. st. Prilog *Tkanje tkanica osobitom spravom u Posavini*, objavljen u prvom svesku NS (I/1922:40-46), već otkriva trajne osobine mladoga znanstvenika i nagovještava teorijsku orijentaciju i metodološku opredijeljenost njegova znanstvena djelovanja. Naime, nova akvizicija Etnografskoga muzeja iz 1921. - tkalačka sprava iz Gornje Letine kod Sunje - potakla ga je da načne pitanje o izvoru, starini i klasifikaciji kako same sprave, tako i dotične tkalačke tehnike; pitanja kojima je i u svojem kasnijem opusu, bez obzira o kojoj se temi radilo, posvećivao najveću pažnju. Potvrđuje to i rad objavljen godinu dana kasnije - *Sator-formula u južnih Slavena* (II/1923:39-46). O zaklinjačkoj formuli, primjenjivanoj bilo pri liječenju ljudi, bilo životinja, raspravlja na način da ga u prvom redu zanimaju putovi širenja

¹⁵ Ova ad hoc stvorena definicija etnološke znanosti tek je jedna od mogućih. Autorica ovog članka nikako nema pretenzija da je smatra jedinom.

¹⁶ Do pojave NS 1922., bilo je već objavljeno 24 potpunih te prvi svezak 25. godišta *Zbornika*.

toga fenomena.¹⁷ Pet godina kasnije pojavljuje se u NS i jedan od temeljnih Gavazzievih radova, naslovljen *Kulturna analiza etnografije Hrvata* (VII/1928:115-144). Rječ je o prvom pokušaju u hrvatskoj etnologiji da se svekolika, do tada sabrana, etnografska građa s hrvatskog prostora klasificira i interpretira. Pristup što ga je autor u tom poslu primijenio posve je koherentan njegovu poimanju etnologije. "Zadatak je analize etnografije Hrvata" - piše Gavazzi - "da sve njezine elemente objasni prema njihovu postanju, starini i provenijenciji pa da je kao rezultat prikaže g e n e t i č k i" (116). Začetak je to autorova sustava o kulturnim slojevima, kojemu će se i u svojim poznijim radovima višestruko vraćati, doradujući ga i dopunjujući. Struktura sastavljena od kulturno-genetske vertikale te kulturno-prostorne horizontale u interpretaciji predajne kulture Hrvata, Južnih Slavena i područja Balkanskog poluotoka Gavazziev je etnološki credo ut intelligam kojim je bio prožet sav njegov kasniji opus.

UNS izražen je i Gavazziev etnomuzikološki interes. Takav je prilog *Jadranska "lira"* - "lirica" (IX/1930: 103-112), u kojem - elaborirajući to narodno glazbalo - također raspravlja o njegovu rasprostranjenju, podrijetlu, putovima i vremenu dolaska na Jadran, kao i o izvoru i postanju.

Uz Božidara Širolu, Gavazzi je i suautor obimna, veoma temeljita i studioznog pregleda *Muzikološki rad Etnografskog muzeja u Zagrebu od osnutka do konca g.1929.* (X/1931:3-80). Pregled dotadašnjeg istraživanja narodne glazbe u Hrvatskoj dopunjen je osvrtom na metode melografije te opisom zbirke fonograma i zbirke pučkih glazbala; potonja je popraćena i crtežima. Zatim slijedi poglavlje s etnografskom građom o obrednim popijevkama što prate kalendarske svetkovine, a na kraju je objavljena i bibliografija. Riječju, u toj studiji otkrivamo početak modernog etnomuzikološkog rada u Hrvatskoj. Doduše, prvi poticaji za tu djelatnost pripadaju 19. st.; Franji Kuhaču i njegovu djelu *Južno-slovenske narodne popievke*, I-IV (1878.-1881.). Kako je, međutim, nakon Kuhača kontinuitet bio prekinut, nastavlja se zapravo tek osnivanjem Odsjeka za pučku muziku Etnografskog muzeja.¹⁸ Izraziti zamah dao mu je njegov kustos, kompozitor i muzikolog BOŽIDAR ŠIROLA. A urednik Matasović omogućio je Širolu da u NS objavi tri svoje značajne studije: *Pučka muzika u Hrvata čakavaca* (IX/1930:113-120); *Fučkalice* (X/1931:231-266), te *Sopile i zurle* (XII/1933:1-64).

U prvom svesku NS prilogom *Pučko praznovjerje i mitologija* (I/1922:56 - 61) predstavljen je PETAR BULAT, koji će uskoro (1924.) postati prvim profesorom etnologije i etnografije na Zagrebačkom sveučilištu.¹⁹ Riječ je o autoru čiji je interes bio usmjeren spram slavenske mitologije i semantike. Uz već spomenuti prilog, u kojem se bavi kristijanizacijom slavenske mitologije i drugih pretkršćanskih tradicija, o tome svjedoče i drugi radovi. *Pogled*

¹⁷ Iz Gavazzieve se elaboracije razabire da mu je bilo poznato i Matasovićovo djelce o toj problematici *Čini od uroka* (o čemu podrobnije kasnije). Čini se da su se oba autora međusobno informirali, pa su se u nekim svojim spoznajama i dopunjavali.

¹⁸ Zbirka od 58 primjeraka narodnih glazbala što ih je Kuhač sabrao, pod sredstvom Hrvatskoga glazbenog zavoda predana je 1920. Etnografskom muzeju (Gjetvaj, 1989:13). Jamačno je predstavljala jezgru Odsjeka za pučku glazbu.

¹⁹ S obzirom na položaj Bulata kao osobe koja je trebala educirati buduće etnologe zanimljivom nam može biti njegova definicija etnologije. Ona glasi: "Narodnoslovna nauka, t.j. etnologija bavi se izučavanjem postanka i razvoja naroda kao skupnih organizama i temelji svoje izvode uz pripomoć antropologije, uglavnom na jeziku, umjetnosti, društvenom životu, običajima i religiji prostoga t.zv. primitivnoga puka" (I/1922:56).

u slovensku botaničku mitologiju²⁰ (XI/1932:1-25) komparativna je studija o vegetacijskim kultovima među Slavenima, dok se u prilogu *Kukavica* (XII/1933:81-122) bavi animalnim kultom. Potonja se studija smatra zapaženim prilogom i semantologiji (Hrvatski biografski leksikon, 1989:476). *Prostonarodna filosofija o duši* (I/1922:234-243) Bulatov je prilog animizmu. Uz pučke predodžbe o duši i njezine povezanosti s anatomijom čovjeka autor se bavi i vjerovanjem u nadnaravna bića poput more, vještice, vukodlaka. Posebnu je pažnju usmjerio i proučavanju posvećenog odnosa spram kulta zemlje kao sveopće majke u studiji *Mati zemlja* (VIII/1929:91-100). Kao i u većini svojih radova temu elaborira na komparativnom slavenskom materijalu.

I drugi aspekti narodnoga života, kojima su se bavili tadašnji istraživači, predstavljeni su u NS. Takve su i dvije studije o likovnom oblikovanju i pučkoj kreativnosti iz pera urednikova prezimenjaka ANTUNA MATASOVIĆA. Objе se odnose na područje Slavonije. U jednoj je riječ o slavonskome specifikumu: ukrašavanju površina posebno oblikovanih i osušenih plodova tikve (*Lagenaria vulgaris*). To je prilog - *Slavonske graničarske tikvice* (I/1922:146-161). U drugome *Seljačko rezbarstvo u Slavonskoj Posavini* (XII/1933:145-168) - riječ je o obradi drvenih predmeta. Mada se radi o predmetima tzv. materijalne kulture, pa su ergologija kao i tehnike oblikovanja te ukrašavanja u prvome planu, zanimljiv je antropocentrični pristup Antuna Matasovića. On posebice dolazi do izražaja u studiji o rezbarstvu, gdje razdiobu umjetnički oblikovanih predmeta provodi na temelju dobnoga te društvenoga položaja oblikovatelja. Takvim je pristupom Antun Matasović neizravno dao svoj prilog načelu da je etnologija znanost o ljudima, a ne o stvarima.

Sličan je i pristup MARIJANA MARKOVCA koji se bavi tako običnom, ali i univerzalnom, pojavom kao što su seoski plotovi. Riječ je o studiji *Ograde* (VII/1928:181-192), a odnosi se na prostor nekadašnje brodske regimente u Slavoniji. Ilustrirajući podatke poslovicama ili tekstovima iz - kako ih on naziva - "poskočnica večernjega kola" (181) s jedne strane, a citirajući zapovijedi i naredbe vojnih vlasti o ogradama s druge strane, oslikava i ponešto od načina života nekadašnjih slavonskih graničara.

Ishodi istraživanja narodnoga odijevanja također su bili publicirani u NS. Takva je studija VLADIMIRA TKALČIĆA *Seljačke nošnje u području Zagrebačke gore* (IV/1925:133-164). Sam autor svoj prilog označuje "deskriptivnim prikazom" koji "nije ni izdaleka potpun", držeći ga prvim pokušajem "da se daje sintetički pregled te materije" (163). Uz takvu, nedvojbeno preskromnu, ocjenu valja istaći da je Tkalčić i nadmašio puku deskripciju. Na temelju krojeva izradio je tipologiju nošnje te regije, koja je ostala nezaobilaznim uporištem i kasnijim istraživačima.²¹

Istoj tematici pripada i prilog BRANIMIRA GUŠIĆA *Starinsko ruho na otoku Mljetu* (IX/1930:53-90). Opširnom opisu svih modaliteta odjeće autor pridodaje i kulturnopovijesnu analizu kojom ponire kroz povijesne naslage do antičkih vremena,

²⁰ Riječ je o mitologiji Slavena, a ne Slovenaca. Bulat je, naime, od 1928. djelovao kao profesor Vojne akademije u Beogradu, pa su njegovi onodobni prilozima u NS pisani srpski.

²¹ Potvrđuje seto u radu Katicе Benc Bošković: *Narodna nošnja u okolini Zagreba, Etnografska baština okolice Zagreba, Zadružna štampa, Zagreb, 1988:142-279*, te Nerine Eckhel: *Narodna nošnja Zagrebačkog prigorja - Šestine*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1987.

te izvodi i prostorne usporedbe na recentnome etnografskom materijalu jadranskoga i susjednog mu prostora.

Oba priloga o nošnji - i Tkalčićev i Gušićev - odlikuju se suvremenim fotografijama što su ih znalački snimili sami autori, a dopunjeni su usto i preciznim crtežima kompleta i pojedinih dijelova odjeće što ih je izradila slikarica ZDENKA SERTIĆ. Njezina se likovna ostvarenja višekratno javljaju na stranicama NS, i to ne samo kao ilustracija tuđim tekstovima, već i u obliku samostalnih cjelina. Takve su, primjerice, table s ruhom iz Brezovice (Zagreb) i Rečice (Karlovac) (I/1922:79-80; 81-82), zatim iz Vukomerca (Zagreb) (I/1922:331; II/1923:188), Pisarovinske Jamnice u Pokuplju (I/1922:332), te nošnje iz Vrbnika i Bogovića s otoka Krka (IX/1930:123-131). Likovnim prikazima seoskoga graditeljstva, drvenih crkava te narodnih glazbala ilustrirala je članke drugih autora,²² a mnogo je njezinih vinjeta razasuto po stranicama NS. Zdenka je Sertić zacijelo pripadala ponajboljim likovnim stvarateljima u međuratnome razdoblju koji su se inspirirali folklornom tematikom, pa je svojim brojnim radovima (osim već spomenutih sadržaja likovno je uobličavala pojedine običaje i svetkovine, folklorne plesove i sl.) dala nemali doprinos hrvatskoj etnografiji.

No vratimo se još Branimiru Gušiću. Spomenuti prilog o odijevanju ipak nije tipičan rad toga istraživača, već je zacijelo nastao kao usputni produkt njegova antropogeografskoga bavljenja Mljetom. O tome svjedoči Gušićeva, godinu dana kasnije objavljena, studija *Mljet* (X/1931:155-229). Primjenjujući istodobno i geografsku i povijesnu metodu nastojao je proniknuti u bit primorskoga naselja; u njegov položaj i unutarnju strukturu. Posebnu je pozornost poklonio genezi i razvoju mljetske seoske kuće. Služeći se brojnim povijesnim izvorima svoja je tumačenja smatrao rasvjetljavanjem onih pitanja "...što sva pripadaju u kompleks moderne antropogeografije" (222).

Kao zanimljiv analitičar likovnih motiva u seljačkoj umjetnosti svojim se studijama u NS javlja MIRKO KUS-NIKOLAJEV. *Slika sv. Kümmernisse u Velikoj Mlaci* (VII/1929:85-90) rad je o likovnom motivu bradate djevice, sačuvanom (srećom još i danas, 1992.) u drvenoj kapeli sv. Barbare nedaleko Zagreba. Tema je autoru poslužila da upozori na svojevrsni kulturni proces kojim je jedan kulturni objekt iz visoke kulture - u kojoj je nastao i gdje je nakon nekog vremena zamro - presađen u seljačku svetačku umjetnost. Po autorovoj se ocjeni taj proces zbivao vjerojatno u doba protureformacije.

Druga likovna tema kojom se bavi na stranicama NS motiv je životnoga stabla, karakterističnog ornamentalna lika u našoj seljačkoj umjetnosti, posebice brojno zastupljenog na tekstilu i drvorezbarijama (iz Dalmacije). U studiji *Motiv životnoga stabla na obrovačkom korporanu* (IX/1930:39-52) Kus-Nikolajev upozorava na genezu dotičnoga motiva i njegovu kasniju primjenu u svjetlu međukulturnih utjecaja. Pritom se suprotstavlja tezi po kojoj se taj motiv u našim krajevima širio u 16. st. mletačkim posredstvom. On se zalaže za tezu po kojoj je motiv preuzet na Balkanu kronološki znatno ranije, i to izravno iz bizantske kulturne sfere.

Etnološki senzibilitet Mirka Kus-Nikolajeva nije, međutim, bio ograničen samo na izražaje seoske likovne kreativnosti. U njegovu se slučaju susrećemo s osobom koja je imala

²² To su članci Jele Novak: *Seljački dom u Zvečaju* (II/1923:168-172), Mirka Kus-Nikolajeva: *Slika sv. Kümmernisse u Velikoj Mlaci* (VII/1929:85-90) i Branimira Gušića: *Gusle i lijerica na Mljetu* (XI/1932:67-69).

potrebu da zadre u temeljne probleme struke, propituje predmet etnološkoga bavljenja te pruži vlastiti doprinos razvoju etnološke misli. U to nas uvjerava njegov posebno zanimljiv, mada teže zamjetljiv, rad iz 1934. Neodređeno naslovljen *Oblici kulture sela* (XIII/1934:183-186) - otisnut sitnijim slogom, bio je smješten u onome dijelu NS gdje su objavljivani nekrolozi, vijesti i sitniji prilozi. Danas više ne možemo dokučiti je li takvo marginaliziranje toga članka bio tek urednički previd, "ideološko" neslaganje ili štogod drugo. No, budući da su prilozi s teorijskom tematikom bili tako rijetki u hrvatskoj etnološkoj publicistici međuratnoga vremena, ovaj zaboravljeni tekst zaslužuje da otresemo s njega prašinu i razmotrimo ga pomnije.

Središnji problem o kojem Kus-Nikolajev u članku raspravlja jest kategorija *seljačka kultura*; njezin entitet, svojstva, funkcioniranje, izražaji. Po autorovu je mišljenju seljačka kultura fenomen duga trajanja, kojemu se može odrediti početak, ali i predvidjeti kraj. Nastanak mu smješta u europski neolitik, a nestanak predviđa nastupajućom industrijalizacijom. Neolitik je bio, naime, dobom početka agrarne proizvodnje, čime se stvorio životni okvir za socijalni segment zemljoradnika i stočara. Svi materijalni i duhovni izražaji koji sastavljaju seljačku kulturu ukorijenjeni su u agrarnoj proizvodnji.

Pri određivanju entiteta razmatrane kategorije pisac se služi oprekom spram gradske kulture. Dok je gradska kultura individualistička i "gospodska", seljačka je kultura anonimna, kolektivna i "pučka". Odnosno, smatra autor: "Stvaralac seljačke kulture je zajednica, gradske kulture pojedinac" (185). Njezino funkcioniranje vidi isključivo u okviru cjelovita sustava, pa u tom smislu autor i interpretira neke od njezinih izražaja kao što su rukotvorine, nošnje, običaji, ples, glazba, naselja i arhitektura. Ukorijenjeni u agrarnoj proizvodnji, navedeni izražaji - a to su njegovi kulturni oblici - određeni su potrebama seljačkoga načina života, ali su ujedno i simboličke pojave, pa kao takve i sredstva sporazumijevanja seoske zajednice. Razumije se, ti oblici nisu statički već svaki posebice implicira svoj razvoj, te je i cjelokupna struktura seljačke kulture dinamičan sustav.²³ Jedno je od njezinih svojstava sposobnost prilagodbe, odnosno - kako autor kaže - "dovoljna elastičnost za apsorpiranje novih kulturnih sadržaja" (184).

Agrarna proizvodnja, međutim, nije bila i jedinim proizvodnim sustavom, pa se seljačka kultura stalno morala sukobljavati s drugačijim privrednim organiziranjem i novim socijalnim formama. Tome je mogla odolijevati tako dugo dok se nije zadiralo u njezinu ekonomsku strukturu. Ovu je tezu autor podupro primjerom orijentalnoga utjecaja što su ga na seljačku kulturu, posebice u jugoistočnim područjima tadašnje Jugoslavije, tijekom svoje višestoljetne vladavine, posredovali Turci. Budući da Turci nisu djelovali na ekonomsku strukturu sela, njihov je kulturni (osobito umjetnički) utjecaj selo apsorбирalo, a da se pritom nije narušila osnovna struktura seljačke kulture. Proces je apsorpcije nedvojbeno moguć, ali - izričit je autor - samo do određene granice. "A tu granicu" - smatra Kus-Nikolajev - "postavlja sama nutarnja struktura seljačke kulture" (185).

Sudbonosnim, dakle, za seljačku kulturu autor drži one utjecaje stranih elemenata koji djeluju na njezin temelj, tj. na agrarnu proizvodnju. Po njegovu je mišljenju utjecaj

²³ Punih pola stoljeća kasnije sličnu misao susrećemo kod uglednoga britanskog povjesničara Petera Burkea. Pišući o europskoj narodnoj kulturi smatrao je kako bi bilo korisno "...promatrati kulturu kao sustav, ali tek kao labavo povezan odnosno 'otvoreni' sustav" (Burke, 1988:1552).

industrijalizacije na povijesni fenomen seljačke kulture razarajući: "Gdje je ona (industrijalizacija, op. A.M.) zadirala, tamo je sprovela likvidaciju seljačke kulture, oduzimajući joj podlogu na kojoj je do sada postojala. Razbijanje privredne plohe sela znači ujedno i razbijanje seljačke kulture, koja je s njom usko sraštena" - zaključuje autor. Kako je već sâm bio svjedokom toga globalnog procesa i u vlastitoj sredini, izdvojiti ćemo još jedno njegovo zapažanje o nekima od pojava što ga prate. Pišući o rukotvorinama upozorio je kako zbog nastupajućih promjena one silom prilika postaju obrtničkim proizvodom. Promjena je izazvala gubitak njihove cjelovitosti i umjetničke originalnosti, pretvarajući ih u kopije. "Lijepe kopije" - konstatira autor - "ali bez nutarnjeg izraza. Njihova funkcija je prestala onim časom kad više nisu bile sastavni dio života i običaja seljaka" (185). Time je Mirko Kus-Nikolajev 1934. g. anticipirao misao koja je u (europskoj) etnologiji intenzivnije zaživjela u drugoj polovini 20. st. raspravama o tzv. sekundarnoj egzistenciji folkloru ili folklorizmu.

Autorova je polazišna ideja u ovome članku nedvojbeno konzistentno iskazana, u razradi utemeljena u rezultatima tadašnje etnološke prakse i potkrijepljena iskustvom onodobne društveno-kulturne zbilje. Usto je i sukladna tadanjem poimanju predmeta etnološke znanosti. Začudno je stoga kako je taj prilog M. Kus-Nikolajeva ostao bez odgovarajućeg odjeka, jednako u međuratnoj kao i u poslijeratnoj teorijskoj misli hrvatske etnologije.

Na kraju ovog pregleda o etnološkim studijama objavljenima u NS valja još dodati da je njihov veći dio, kasnije proširen ili preinačen, bio sekundarno otisnut u obliku posebnih samostalnih svezaka u ediciji *Etnološka biblioteka*.²⁴ Ocjenjujemo to dodatnim plodonosnim utjecajem revije NS na onodobnu etnološku publicistiku.²⁵

4.2. Osim za studije stranice NS bile su otvorene i činjeničnoj građi, pa je objavljeno i podosta etnografskih pregleda o pojedinim naseljima ili širim predjelima, kao i manjih etnografskih priloga ili bilješki o najrazličitijim pojedinačnim tradicijskim pojavama. Kako bi se stekao uvid u široku paletu interesa tadašnjih djelatnika u etnološkoj struci navest ćemo autore i naslove priloga (s kratkom naznakom sadržaja) kronološkim redom objavljivanja. To su:

MARIJAN MARKOVAC: *Slamna kapa s ogledali* (I/1922:194) - o izradi slamnatih šešira u Andrijevcima i okolici;

FRAN HRČIĆ: *Klukovo* (I/1922:194-195) o sajmu na Malu Gospu pri crkvi sv. Marije pod Okićem;

MARIJAN MARKOVAC: *Bojadisanje drvenih predmeta na crno* (II/1923:78) - o starim tehnikama žeženja;

JELANOVAK: *Seljački dom u Zvečaju* (II/1923:168-172) - o seoskome graditeljstvu u zagrebačkoj okolici;

²⁴ Etnografski muzeju u Zagrebu kao izdavač objavio je u razdoblju 1926.-1934. ukupno dvadesetijedan svezak *Etnološke biblioteka*.
²⁵ Među etnološkim studijama objavljenima u NS, uz radove iz pera hrvatskih autora i tematike s hrvatskoga prostora, ima ih i iz ostalih područja tadašnje Jugoslavije. Zbog potpunosti informacije spominjem stoga i studiju MILENKA S. FILIPOVIĆA: *Visočki Cigani* (XI/1932:27-46), u kojoj se raspravlja o prošlosti, podjelama i etničkim osobinama Roma u bosanskoj Visokom, dok je studija MIODRAGA IBRIOVCA: *Teodor Valerio i Teofil Gotje, slikari naših narodnih tipova* (XIV/1935:33-58) prilog izučavanju nošnji starijeg razdoblja.

VLADIMIR TKALČIĆ: *Stručnica iz okolice Lepoglave* (II/1923:172-174) - o starinskome tokarskom stanu;

MILOVAN GAVAZZI: *Ispirači zlata na Dravi* (II/1923:304) - o još održavanoj praksi u međimurskoj Donjoj Dubravi;

MILOVAN GAVAZZI: *Nekoliko primjera slavonske nošnje* (VIII/1929:57-60) o svečanoj povorci seljaka u domaćem ruhu uz Gospodarstvenu izložbu u Osijeku;

N. TOMOV: *Narodna nošnja u Brestu (Istra - Čičarija)* (IX/1930:96-102) - opis tradicijske odjeće popraćen je i fotografijama;

MARIJANA HENEGER-GUŠIĆ: *Etnografski prikaz Pive i Drobunjaka* (IX/1930:191-205) - o životu stočara i pripadajućem inventaru;

MIRKO KUS-NIKOLAJEV: *"Nošenje venca" u Poznanovcu* (IX/1930:206-208) - o žetelačkim običajima u zlatarskom kraju;

MILOVAN GAVAZZI: *Drveni kalendar-rovaš sa Jadrana* (IX/1930:331-333) - o primjerku permanentnoga kalendara s Oliba;

VLADIMIR TKALČIĆ: *Crkvene slike sa narodnim nošnjama* (X/1931:122-123) - na primjeru slika iz crkve sela Vukšin Šipak kraj Krašića;

BOŽIDAR ŠIROLA: *Martinska Ves* (25/1931:124-137) - o zgradama, spravama i običajima toga posavskog sela.

FERDO HEFFLER: *Krisnice i zeleni Jure u karlovačkoj okolici u 19. st.* (X/1931:278-280) - s opisom običaja, tekstom pjesama i notnim zapisom;

BRANIMIR GUŠIĆ: *Gusle i lijerica na Mljetu* (XI/1932:67-69) - o paralelnom pjevanju uz dinarsko i jadransko glazbalo;

MARIJAN STOJKOVIĆ: *Orko* (XI/1932:226-227) - o vjerovanju u noćno strašilo;

VLADIMIR TKALČIĆ: *Međimurska seljačka nošnja na slici čakovečkoga grada iz prve polovine XIX. st.* (XIII/1934:53-58) - uz opis odjeće i poticanje k interdisciplinarnom pristupu tematici;

MIRKO KUS-NIKOLAJEV: *Migracioni putevi seljačkih slika na staklu* (XIII/1934:77-82) - o slovenskom likovnom importu u sjevernu i zapadnu Hrvatsku.²⁶

Razvidno je da su navedeni radovi, bez obzira na njihov katkad sažeti opseg, doticali raznovrsna područja stručnog interesa. Iskazuju tako poletnu duhovnu situaciju i agilno etnološko djelovanje što je obilježilo međuratnu hrvatsku etnologiju.

4.3. Urednik Josip Matasović zamislio je časopis NS među ostalim i kao izvor stručnih obavijesti o novim izdanjima. Želio je da se pripremi sustavna bibliografija za "...suštu povijesnu i etnologijsku nauku" (I/1922:87). Pritom je bio svjestan da "...što se tiče etnografskoga publikovanja trebaće još dosta inicijative, propagande, a nada sve prilike, da se uzmogne ova grana naučne književnosti dovesti bar nekako u razmjer s materijalom, što

²⁶ Kao i u prethodnoj skupini studija tako je i među etnografskim priložima nekoliko s izvanhrvatskom tematikom. To su: NIKOLA ZEGA: *Zbirka Nikole Arsenovića* (II/1923:129-150) - osvrt na značajnu kolekciju akvarela o nošnjama; STANKO VURNIK: *Belokranjica* (III/1924:96-98) - bilješka s podacima o nošnji; AVRAM ALTARAC: *Ženidbeni običaji bosanskih Sefarda* (VI/1927:92-96); TATOMIR VUKANOVIĆ: *Lov na zmija u Jugoslaviji* (XIV/1935:122-126) - uz suvremenu praksu i opis nekadašnjih običaja; nekoliko priloga TOME SMILJANIĆA o plemenima u Makedoniji: *Plemenske odlike Mijaka* (IV/1924:61-74); *Pleme Brsjaci* (X/1931:81-96); *Debarski Poljani i Rekvaci* (XIII/1934:59-76).

ga pojedini naši znanstveni instituti već imaju" (ibid.). Takvu je "priliku" omogućio uvođenjem stalne rubrike *Publikacije*, u kojoj su se redovito i ažurno recenzirala novoizašla etnološka djela i periodika s područja tadašnje Jugoslavije, ali i inozemna produkcija.²⁷

Obavijesti o aktualnim zbivanjima u struci čitaocima su bile posredovane osvrtima na značajnije međunarodne kongrese, javna predavanja, izložbe i dr. Moglo se tako, primjerice, saznati da su se na *Međunarodnom kongresu za pučku umjetnost u Pragu 1929.* u poimanju fenomena pučke umjetnosti sučelila dva stajališta. Zagovornici prvoga zastupali su tezu o neizvornosti; za njih su pučki umjetnički predmeti nastali pukim ugledanjem na gospodski uzorak koji je zbog primitivne seljačke obrade, doživio određenu transformaciju. Tome su se suprotstavili drugi zalažući se za ideju samosvojnog nastajanja; pritom su upućivali na primjere "... iz dječjeg i tzv. divljačkog umijeća ili opet na arheološke artefakte" (VIII/1929:64). Iz osvrta, pak, na *3. kongres slovjenskih geografa i etnografa*, održanog prvim dijelom u Beogradu, a drugim u Zagrebu 1930., razabire se negodovanje uredništva što mu je poziv za sudjelovanje iz Beograda izostao "... mada je" - isticali su - "Narodna starina" revija koja od 1922. publikuje izričito etnografski materijal Jugoslavije" (IX/1930:190).

4.4. *Narodna je starina* bila i glasilom Etnografskoga muzeja u Zagrebu, koji je u doba pokretanja časopisa bilježio tek treću godinu svoga samostalnog života.²⁸ Stoga i ranu povijest te ustanove, njezina opća htijenja i pojedinačna ostvarenja iščitavamo na stranicama Matasovićeve tribine. U članku VLADIMIRA TKALČIĆA, prvog upravitelja - *Etnografski muzej u Zagrebu* (I/1922:73-75) naznačen je program te novoosnovane ustanove, koja bi morala dati "... jasan prikaz cjelokupnog pučkog ž i v o t a našeg naroda" (74). Iskazano stajalište o nacionalnom značaju Etnografskog muzeja potkrijepljeno je mišlju da su upravo "... tvorevine duševne i materijalne kulture našega 'prostoga puka' u prvom redu one, u kojima se najčišće sačuvalo naše narodno obilježje" (73). A u obrazloženju, opet, nailazimo na trag spomenute već Radićeve distinkcije nacionalne kulture; jer i za Tkalčića - "Ne bi bilo ni izdaleka dosta, da takav muzej prikazuje samo 'višu' kulturu našega naroda, nego naprotiv time bi bila pružena samo kriva slika o njemu, jer ta 'viša' kultura najvećim je dijelom njemu tuđa, a tek manjim je dijelom nikla iz njegove duše" (73).

Osim izvještaja o radu, kakav je i drugi Tkalčićev članak istovjetnog naslova - *Etnografski muzej u Zagrebu* - ali objavljen osam godina kasnije (IX/1930:132-148), u NS čitamo vijesti o primjeni modernih tehnika u istraživačkom i studijskom radu. Doznajemo o uzbudljivom prvom filmskom snimanju narodnih običaja. Pothvat, upriličen od 25. do 27. veljače 1922. u sunjskim selima Selišću i Gredi, bio je u tehničkoj izvedbi filmskog poduzeća *Jugoslavija*, ali pod nadzorom muzejskih stručnjaka. U bilješci M. GAVAZZIA - *Kinematografsko snimanje naših narodnih običaja* (I/1922:85) - osim same obavijesti otkrivamo i autorov osobni stav o promjenama. On piše: "Snimljene su tipične scene

²⁷ Recenzirani su pojedini svesci časopisa *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, *Glasnik Skopskog naučnog društva*, *Srpski etnografski zbornik*, *Godišnjica Nikole Čupića*, *Izvestija na Narodnija etnografski muzej v Sofija*. Među prikazanim knjigama djela su autora Alberta Siča, Tihomira Dorđevića, Sime Trojanovića, Jovana Cvijića, Edmunda Schneeweisa, Veselina Čajkanovića, Stanislava Ciszewskoga, Antona Melika, Ivana Šašelja, Vere Košak; također izdanja Etnografskog muzeja u Zagrebu kao što je *Zbirka Jugoslavenskih ornamenata iz 1923.* i dr.

²⁸ Osnovan je 22. listopada 1919. kao samostalni "Etnografski odio Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu" (Gjetvaj, 1989:15).

tamošnje seoske svadbe (priređivanje svadbenoga ručka, kolo, dolazak na vjenčanje, oproštaj mladenke s roditeljima 'poljevačina- i.t.d.) tek uz nužnu konstataciju, da čistih narodnih običaja, napose u pojedinostima, naglo nestaje i da se 'gospodsko' uvlači svakamo, naročito u nošnju muškaraca" (85).²⁹

Jednake je vrijednosti i obavijest o prvom fonografskom snimanju folklorne glazbe. Ono je bilo upriličeno u Međimurju 1924., a uz Gavazzia sudjelovao je i Vinko Žganec. Nepotpisani pisac bilješke u NS (III/1924:118-119) izvještava da je fonografirano 120 (!) melodija, što će biti "organička dopuna" upravo pripremljenom *Zborniku jugoslavenskih pučkih popijevaka* sa Žgančevim međimurskim melodijama.

Iz opširnijih bilješki o novim akvizicijama, redovito ilustriranih fotografijama i crtežima, može se steći predodžba o popunama muzejskih zbirki. Dopunjuju ih i kratke obavijesti o donacijama, uredno objavljujivane u stalnoj rubrici *Privatni promicatelji Etnografskoga muzeja u Zagrebu*. Tako je, primjerice, jednu od značajnijih donacija, zbirku istočnoazijskih predmeta darovala glasovita operna pjevačica Milka Trnina (IX/1930:490).³⁰

Koliko je svekoliku djelatnost Etnografskoga muzeja Matasović pomno pratio i ocjenjivao potvrđuje i jedna njegova kritička primjedba. Riječ je o načinu izlaganja etnografskoga materijala na velikoj kompleksnoj izložbi, upriličenoj u Zagrebu povodom proslave tisućgodišnjice hrvatskoga kraljevstva. U opširnom prikazu cijele izložbe - *Kulturnohistorijska izložba grada Zagreba g. 1925*. (IV/1925:163-181) - zamjerio je muzeju što je odstupio od "...dosadašnjega načina publikovanja odjevne građe... iznoseći sada stilizirane seljačke likove, kojima nedostaje seljačka fizionomija i gesta seljačka u stavu pored sve dojakošnje precizne reproduktivne izradbe samoga tekstila na tim likovima. Takav način rada je već jedno primijenjivanje... ali" - poučava Matasović - "to s antropologijom, s našim rasnim momentima, s etnografijom kao naukom, to nema i ne smije imati posla" (171). Koliko se iz prateće fotografije može razabrati čini se da je povod Matasovićevu negodovanju bilo izlaganje nošnji na stiliziranim bezglavim likovima.

S ciljem da podstakne prikupljanje što više etnografske građe muzej je imenovao i svoje povjerenike, te izdao posebni *Naputak* o njihovoj zadaći i djelovanju. U tom je dokumentu eksplicitno iskazano mišljenje o značenju i ulozi etnografskoga muzeja za nacionalnu kulturu, kako su je vidjeli njegovi tadašnji djelatnici, ali je istodobno u njemu sublimirana opća svrha i cilj etnoloških nastojanja. U *Naputku* stoji kako je zadaća muzeja da "...prikaže sav život i kulturu našega naroda, u prvom redu seljaka, koji je najviše do danas sačuvao u sebi naše narodne značajke. Mimo te svoje glavne zadaće ima muzej da dade sliku života i kulture, naročito seljačke, svih drugih kulturnih naroda - napose slavenskih - te život i kulturu t.zv. polukulturnih i divljih naroda. - Svoju zadaću vrši ovaj muzej s namjerom, da posluži naučnom proučavanju osobina našega naroda te čovjeka uopće. Uza to da unaprijedi

²⁹ U recentnom članku Naška Križnar *Razgovor s Milovanom Gavazzijem* (Križnar, 1922:187-200) dotično snimanje Gavazzi stavlja na sam početak svoga bavljenja etnološkim filmom. Križnar, međutim, u napomeni navodi kako zbog nedostatnih informacija taj film nije mogao identificirati niti mu u hrvatskoj filmskoj literaturi ući u trag. Stoga upozoravamo na još jednu bilješku u NS; iz nje se doznae da je film *Seljački svatovi iz Sunje* (dužine 130 m) u okviru serije *Narodni život i običaji* proizvela "Jugoslavija - tvornica filmova, d.d. Zagreb", te ga poklonila zagrebačkome Etnografskom muzeju (VIII/1929:221).

³⁰ Izvještavalo se i o radu drugih etnografskih muzeja (Beograd, Ljubljana, Sarajevo), što je obično bilo popraćeno brojnim fotografijama s etnografskim sadržajem.

svu školsku obuku i širenje prosvjete uopće; da bude izvor pobuda za umjetnost i obrt te napokon kao visokokulturna institucija reprezentira dio čitave kulture. Kod posljednjega ima naročito na umu inostranstvo te one dijelove našega naroda, koji stoljetnim zaprekama sprečavani nisu imali zgrade, da se međusobno upoznaju" (I/1922:347).

Dakle, temeljne kategorije u etnološkome djelovanju, od čije nas prakse dijeli pet do sedam desetljeća, bile su *ž i v o t* (preciznije: način života, životni stil) i *k u l t u r a*; ali ograničene na *s e l j a č k i* društveni sloj. Pritom se mislilo na način života i kulturne tvorbe seljaka u *p r e d i n d u s t r i j s k o* doba. Prevladavajuće je bilo stajalište da je seljaštvo/"puk" nositelj najvećega broja *e t n i č k i h* značajki, i slijedilo se Radićevu misao o gradskoj "gospodskoj" kulturi kao tuđinskoj (mada se pritom nisu zanemarivala međusobna prepletanja). Opseg etnološkoga motrišta proširuje se s Hrvata i na druge etničke (posebice slavenske) grupe te plemenske (izvaneuropske) skupine, jer je i *k o m p a r a t i v n i* pristup bio sastavnim dijelom primjenjivane metodologije. Krajnji cilj cjelokupnoga bavljenja - kako saznajemo iz *Naputka* - bio je antropološki: spoznaje o *č o v j e k u* kao kulturnome biću.

Bio je to, na neki način, teorijski okvir etnološkoga djelovanja u Hrvatskoj drugog i trećeg desetljeća 20. st, kako ga odlikava NS. Ne može se poreći da je samo djelovanje bilo živo, raznorodno i ambiciozno. U okviru upravo spomenutih teorijskih ograničenja istraživali su se svi aspekti narodnoga života i kulture uz primjenu svih dostupnih suvremenih istraživačkih sredstava.

Usto, djelatnost se nije iscrpljivala samo u svojem zabranu, već je njegovala kontakte sa susjedima i pratila duhovna kretanja u europskome prostoru. Posrednik tome bila je dakako i revija NS, pa ćemo na kraju ovog poglavlja upozoriti na još jedan simptomatični prilog. Riječ je o bilješci - nepotpisanoj, pa smo je skloni pripisati uredniku Matasoviću - kojom se upravo etnologima prenosi poruka praškog profesora G. Gesemana. Dotični se profesor zalagao za primjenu načela interdisciplinarnosti ("kolektivna suradnja s literarnim i sa tzv. kulturnim historicima"), te upozoravao na uvažavanje cjelokupnoga konteksta pojedine pojave ("Danas je već barbarska rabota obrađivati tekstove narodnih pjesama bez osvrta na muziku i pučku prozu bez istraživanja njezina stila i načina predavanja"). Očekujući u budućnosti konstruktivni i sintetički posao istakao je: "U slovjenškoj folkloristici treba prekinuti ...s pošlašću 'građe' i sa 'ceduljičarenjem' sitnarija", te zaključio: "Savremeno siromaštvo folkloristike zasniva se i na nedostatku dovoljnoga antropologijskoga znanja" (XI/1932:234).

Etnološka praksa međuratnoga razdoblja, kakva se zrcali na stranicama NS, uvjerila nas je da su neki hrvatski etnolozi imali sluha za Gesemanove poruke.

5. ETNOLOŠKI ASPEKTI U MATASOVIĆEVU SPISATELJSKOM OPUSU

5.1. Osim uređivačkom i izdavačkom djelatnošću Matasović je hrvatskoj etnologiji pridonio i svojim autorskim opusom. U tom njegovom općem doprinosu očituje se nekoliko aspekata. Izdvajamo ponajprije ona historiografska istraživanja kojima - oslikavajući način života određenoga prostora u određenom vremenu - podastire i etnografske činjenice. Fakti

te vrste ne pojavljuju se u radovima slučajno, već su plod Matasovićeve promišljena interesa. To i sam potvrđuje u radu *Kompanija kapetana Relkovića* (NS II/1923:45-64) kad kaže da su "...podaci značajni i za kulturne prilike puka u vojnoj granici, a iskaču i po gdje koje folklorne osobine" (48). Neke od takvih "osobina" i komentira, što je slučaj i u upravo spomenutom radu. U njemu opisuje djelatnost krajiške kapetanije u županjskome selu Babinoj Gredi, što je iščitava iz protokola vođenoga u doba kratkog službovanja (1782.-1786.) kapetana (usto prosvjetitelja i pisca) Antuna Matije Relkovića. Poneke crtice iz života toga graničarskog sela i najbliže mu okolice ocrtavaju obrise seoskoga življenja u Slavoniji u drugoj polovini 18. st.

Među ponuđenim pabircima potvrđuje se primjerice praksa, poznata nam iz slavonskih sela novijeg doba, stanovanja u *kiljerima*, posebnim negrijanim zgradama s više spavaonica, smještenima izvan glavne stambene kuće. Uz gospodarske objekte, u dvorištu su i tada bile podizane pecare za proizvodnju jabukovače. Upravo je u to doba u Babinoj Gredi bio sagrađen mlin na stočni pogon, iz recentnog stanja poznata nam *suvara*.³¹ Uz graničarske odjevne predmete, poput modrih prsluka i dolama, kabanica i šešira, posredno doznajemo i o platnenoj odjeći domaće provenijencije.³² Osim mještana koji su se ponajviše bavili poljoprivredom, a usto svi muški članovi bili vojnim obveznicima, u selu su živjeli i obrtnici - krojači, čizmari, remenar, kovači, stolari. Mahom su bili poluinvalidi, što nimalo ne začuđuje kad je riječ o krajiškom području.

Zanimljive su Matasovićeve opservacije o životu u zadrugama. Znano je da su proširene obiteljske zajednice pogodovale ustrojstvu Vojne krajine. No dok su u etnološkoj literaturi nerijetko bile prikazivane idealizirano, Matasović je upozoravao na "proces nesnosnoga zajedničkog i upravo nemogućeg zajedničkog života" (59), što nije izazivalo samo povremene diobe, već bilo i uzrokom nekih nemilih pojava u spolnome životu. Množina slučajeva ispitivanja rodbinskih odnosa, na što je u protokolu naišao, navela ga je da konstatira: "Mnogo su možda ovim seksualnim ekscesima incesta doprinosile i zadruge i njihov specijalni život, koji je lako mogao dovoditi i do promiskuiteta" (54). U protokolu su, nadalje, zabilježena pojedinačna rješavanja problema izvanbračnih trudnoća, a spomenuto je i izazivanje pobačaja "kroz potribovanje plavog i bilog plavetnjaka" (59). Doznaje se i o položaju preudane udovice i njezine djece u zadruzi, kao i o rastrošnosti na svadbama. "Ta ubitačna raskoš" - komentira Matasović - "jamačno i je bila turskog porijetla, ali još više odušak zadrugarsko-familijskog gazdinstva" (62-63).

Najzad, osvrće se i na jednu, u kasnije doba već posve iščezlu, navadu: običaj slavljenja četvrtka. Riječ je o onodobnoj praksi kojom su se seljaci opirali da u vegetacijskom razdoblju nicanja i zrenja usjeva bilo što rade četvrtkom. Temeljili su to na uvjerenju da bi takvim postupkom izazvali tuču ili kako drugačije naškodili žitu. Krajiške vlasti takvu ponašanja zasigurno nisu bile sklone, pa je i otuda i bilo u protokolu evidentirano. A Matasoviću je pružilo priliku da običaj interpretira. On je u njemu vidio prežitek stare rimske tradicije, neku vrstu nastavka nekadašnjega slavljenja Jupiterova dana.

³¹ "Zbog boljega napretka osniva se i 'Rossmühle' " - navodi Matasović (51).

³² Radi se o zapisu o krađi platna iz kojeg doznajemo da je za žensku košulju trebalo "12 i pò lakata, dok za mušku košulju i gaće dostajaše i po 5" (50); a da su platno sami proizvodili razabire se iz močenja lana na rječici Beravi.

S ciljem da se upozna "seljačka kultura graničarskog vremena" Matasović je objavio te komentarom popratio rukopis *Sarod Rakitića* (NS II/1923:240-256), rodoslovni spis što ga je 1820. napisao župnik Petar Rakitić o svojoj obitelji iz Sikirevaca. U toj je obiteljskoj kronici Matasović prepoznao relevantan historiografski izvor: "Povijest jedne seljačke familije tek po pukoj genealogiji ne bi naravno bila od opće historijske važnosti" - napominje autor. "Ali Rakitićev rukopis" - dodaje - "sam po vrsti i zamisli, pa u ono doba, već je dokument naše kulture" (243).

I u Rakitića je riječ o mnogoljudnoj zadržnoj obitelji³³ s velikim stočnim fondom,³⁴ što su ga zacijelo gojili ekstenzivno, pa zbog toga raspolagali salašima (*kucki Stan*) izvan naselja. Zadrugom su upravljali starješina i starješica³⁵ prema utvrđenome kućnom redu,³⁶ a kad se sloga i miran život nisu mogli uspostaviti, zadruga se podijelila.³⁷ Ovu obiteljsku povijest možemo tretirati i kao paradigmu slavonskih graničarskih obitelji s prijelaza 17. u 18. st., uključivši i jednu gorku istinu s kojom se u spomenutom tekstu sučeljavamo. Zapanjuje, naime, koliko je mladića iz Rakitićeva roda ostavilo živote na različitim europskim bojištima, ratujući za Habsburge.

A ti dični vladari u svojem su se prosvjetiteljskome nastojanju brinuli i o tome kako bi nomadske Cigane sklonili sjedilačkome načinu života, privevši ih time zanatima i, dakako, vojnoj obvezi. O tome nas obavještava Matasović svojim kraćim prilogom *Cigani u doba terezijanstva i jozefinizma* (NS VII/1928:200-201). Doznajemo o naporima Marije Terezije i Josipa II koje su poduzimali kako bi taj nemirni svijet asimilirali ostalim seljacima. Svoju su nakanu naumili provesti tako što su im pokušali zabraniti podizanje naselja u šumi; naredili da preuzmu nošnju sela kraj kojega su se smjestili; nisu im dozvoljavali ženidbu unutar zajednice, pa čak zahtijevali da se djecu ciganskih roditelja preda na odgoj kršćanskome građanstvu ili seljaštvu. Eksperiment svjesnoga pretvaranja *Zingani* u *Neubauer* ipak nije uspio. Matasović - doima se sa zadovoljstvom - zaključuje da je Josip II bio primoran ostaviti ih "da živuju, kako im krv zapovijeda".³⁸

Još jednim svojim radom - *Nekoji fragmenti historije XVIII. stoljeća, II* (NS XI/1931:267-272) Matasović nudi etnografske pabirke o životu graničara tzv. Turske Hrvatske. Ovaj mu je puta kao izvor poslužilo djelo njemačkoga enciklopedista Johanna Georga Krunitza, nastalo na samom početku 19. st.³⁹ Djelomice kompilirajući starije pisce, poput Valvasora, Hacqueta i Engela, ovog je autora posebice zanimala ženidbena praksa. Obavještava nas da su se mladići ženili rano, u dobi od 15-16 godina, a priliku da se zbliže sa djevojkama

³³ "...jer Kucha nasha Nro 24, priko cseterdeset Glava Cseljadh..." (252).

³⁴ "Imali su onda priko priko stoh Glava h govedah, po trideset kravah, i smocsile skoro polak Sella Odvishkom. Osobito pokojna Baba Manda, kadbi iz Maliczah za Sirutkom svit dogemio u svakibi Lonacz po mali siresich uhitilla, i suhotne naranilla" (248).

³⁵ "Novce nika da nedili, nego...Stareshina kupuje Hodilo svakome po Prilike..." (249); "Osobito Matkovicza dostaje prishtedilla je Smoka kao Stareshiczca..." (251).

³⁶ Tako je bilo uobičajeno da se večera u tri smjene: "...najprije Dicza prid Mrak: zatim Csobani illi Pastiri i Divojke, do najposlen Ljudi i Xene" (253).

³⁷ "... s liepim i mimim Dogovorom i Nacsinom brez najmanje Kavge na troje rastasheshe Godine 1803. u Januaru" (253).

³⁸ I zatim još dodaje: "Ostadoše dakle pri kraju sela u kućarcima od čerpića i drva, baveći se kovačijom, glazbom i konjokradnjom, te stojeći svakoj lupeštini na uslugu. Drugi boraviše više po šumama, ili podno mostova, u špiljama i zakucima, odakle su izljetali na prosjačenje i vraćanje" (201).

³⁹ Riječ je o djelu *Oekonomisch-technologische Encyclopädie oder Allgemeines System der Staats-, Stadt-, Haus- und Landwirtschaft und der Kunst-Geschichte in alphabetischer Ordnung*, objavljenom u Berlinu 1800.

imali su o blagdanima pri plesanju kola na otvorenom. Snubljenje je moglo potrajati i mjesecima, sve dok se nije postiglo zadovoljavajuću pogodbu. Svadbe bi se održavale u listopadu, trajajući po nekoliko dana, a mladenka je svakome gostu koji se pridružio piru oprala ruke, zaradivši time nekoliko novčića.

Naglašavajući upadljivu tradiciju poštovanja starijih, Krünitz je upozorio na jednako tako uočljiv neravnopravni društveni položaj žena. Ne samo što spominje poznatu praksu kojom su žene jedući za vrijeme zajedničkih obroka cijelo vrijeme morale stajati iza muškarca posjedalih uz stol, već ističe i njihovu veliku opterećenost poslom. Naspram muškarcima koji "...uopće ne vole raditi, naprotiv su vele oduševljeni vojničkim životom" (268), žene su obavljale većinu poljodjelskih radova, a usto izrađivale odjeću, obuću, kućni pribor. Autor je uočio i prešutnu legitimnost institucije *inoče*, nevjenčane supruge.

I Krünitz je zapazio život u velikim obiteljima ("poprečno uvijek 40 glava"), pri čemu ga se osobito dojmilo njihovo nezavidno stanovanje. "Stanuju u drvenim kolibama" - zapisao je - "u kojima nema ni prozora, ni peći, ni kreveta, a često kuća mora da posluži i kao staja" (268).

No spoznaje o tome kako se u 18. st. stanovalo i gradilo u hrvatskim selima zahvaljujemo još jednom Matasovićevu prilogu. U članku *Jozefinska skrb protiv požara* (NS XI/1932: 63-66) priopćava o patentu što ga je Josip II izdao 26. VI. 1788. i u kojem je "redarstvenim mjerama minuciozno predvidio svu obrambenu akciju protiv nesreće kao što je požar u ljudskom naselju" (66). Posebna je draž te naredbe što je - kao brošura od 16 stranica - objavljena na kajkavskome dijalektu. Iz teksta se štošta može razabrati o oblikovanju okućnice i naselja,⁴⁰ gospodarskim objektima - posebice pećima za sušenje tekstilnih biljaka i voća; vanjskoj kompoziciji i unutrašnjem uređenju kuća,⁴¹ rasvjeti; a također i velikodušnost dičnoga cara koji svojim podložnicima ipak dozvoljava da i sami grade kuće, ako se u to razumiju.⁴² Ipak je nešto u tom patentu Matasovića dvostruko naljutilo: ponajprije konkretna zabrana paljenja ivanjskoga krijesa, običaja - po Matasovićevu mišljenju - "pomno i obilno kultiviranog"; a zatim i opći stav vlasti spram narodnih običaja kao nečega nedostojnoga. Matasovićevu senzibilitetu za simboličke izražaje narodne kulture čini se to posve neprimjerenim, pa ovako negoduje: "Ovaj narodni običaj preskakivanja vatre jozefinski je režim okrstio nedostojnom predrasodom; uopće je svaka 'predrasuda' prosvjetiteljski taksirana kao sramotna (schändlich), nedostojna misaonih ljudi" (64).

I u ostalim Matasovićevim historiografskim priložima nalaze se dokumentima potvrđeni pabirci koji mogu pomoći spoznavanju načina života u prošlosti. Katkad su posve fragmentarni, što je i razlog da s daljnjim nizanjem takovih podataka ovdje neću nastaviti. Kao svojevrsnu ilustraciju spomenut ću još samo Matasovićev članak s medicinskom tematikom - *Fratri bosanski prema muslimanima "za ličit bonika"* (Liječnički vjesnik 53(4),

⁴⁰ Primjerice: "Pri noveh Hiss podiganyu na to pazka imatisze mora, dasze Hise jedna vтік druge neposztavi, nego, gde mogucheje, prosztor najmenye treh Klaffrov med jednum i drugom osztavi" (63).

⁴¹ Tako se zabranjuju gradnja drvenih dimnjaka, pa ako već nije moguće drugačije treba ih graditi "iz blatneh cziglov, ali plitera, z' mura, i z' vana dobro omazanoga, napraviti" (64). Ognjišta i peći u kućama ne smije se postavljati uz drvene stijene, niti smiju biti položene na drvenim podovima.

⁴² "podlosnikom dopusziti morasze, nyihove lasztovite Hise szamez delati, a dapache i druge, koje menyse vrednoszti jeszu, akosze szamo k' dugovanyu ovomu dobro razmeju" (64).

Zagreb 1931:411-419) - iz kojega se mogu naslutiti suptilni međudodnosi što su u 17. i 18. st. vladali između naizgled nekooperativnih skupina muslimana s jedne i "kaurskih" redovnika s druge strane. Ne samo što je fratrima bilo pismeno dozvoljavano da u pojedinim slučajevima liječenja ulaze i u ženske odaje muslimanskih kuća, mada je takva bolesnica za vrijeme vizite "ležala, redovno dobro pokrivena i zastruga lica" (412-413), već se potvrđuju i određene društvene forme suživota. Tako spis iz 1781. s rečenicom - "ovo je Murasela"⁴³ poradi Bulae Bolesnae Posestrimae P. Dieda Augustina..." (418) - razotkriva konkretan slučaj pobratimstva između kršćanina i muslimanke. Vjerujemo da zacijelo nije bio jedini.

5.2. Tragom Matasovićevih pojedinačnih historiografskih istraživanja kojima je usputno donosio korist i etnologiji, dolazimo i do onih radova gdje je etnološki aspekt svjesniji. Takav su primjer dvije njegove rasprave o porijeklu svečanosti *biranja kralja*. Riječ je o dobro nam poznatu običaju rasprostranjenom u prošlosti na jadranskim otocima i priobalju, većinom kao sastavnom dijelu kompleksa božićnih tradicija; ustoličenju seoskoga "kralja" koji je za određeno vrijeme raspolagao sa određenom - zbiljskom ili fiktivnom - moći nad seoskom zajednicom. Prilogom *Svečanosti "biranih kraljeva" u Mletačkoj Dalmaciji* (NS III/1924:84-90) Matasović je reagirao na tvrdnju Šimuna Milinovića, koji je u svojim radovima iz 1873., 1879. i 1886. običaj interpretirao kao reminiscenciju na faktički ceremonijal medijevalnog biranja hrvatskih kraljeva. Takvu se mišljenju naš pisac suprotstavlja, držeći ga historijski dubioznim, patetičkim te poniklim iz romantičarskog nacionalizma. Sâm se zapitao: "...mogu li se, naime, slučajevi ovih drevnih svečanosti dovesti u vezu baš s tradicijama o ceremonijalu hrvatskih kraljeva, ili su to uistinu običaji, košto mi se čini, još iz davnije starine, pa da se zapravo radi o božićnim 'kraljičarima', o praznikovanju klasjem ovjenčanog 'kralja' u vezi s legendom o trima kraljevima s istoka, ili pak u 'najboljem' slučaju uspomeni na 'mitološko' slovjensko pradoba, ili opet sjećanje na instalacije praslavjenskih župana, gentilnih vladara" (84).

Svoje je pretpostavke potkrijepio svjedočanstvom talijanskoga putopisca Giussepea Pignate. Taj je zapisivač, prisustvujući 1693. samoj izvedbi na otoku Molatu, običaj doživio kao šaljivo događanje, kao lakrdiju; suvremenom terminologijom iskazano kao "obnuti red" stvarnosti. Dopunivši opis Fortisovim zapažanjima, nastalima nešto kasnije, Matasović sugerira kako je taj običaj "...bio više manje sam sebi svrhom, blagdan kalendarski, nemotivisana porijekla" (87). Iz svoga historiografskog vidika za budućće je izučavanje te pojave, međutim, preporučio: "Na osnovi dakle iznešenih historijskih vrela valja sada početi istraživanjem etnolijskim" (90).

Upravo u doba kad je taj prilog objavljen rasplamsala se rasprava o porijeklu običaja *biranja kralja*. Na jednoj su strani zagovornici Milinovićeve teze nastojali iznijeti nove argumente. Tako je Petar Bačić (1928.) zastupao mišljenje da se to događanje zadržalo kao spomen na posljednjega hrvatskog kralja Petra Svačića, dok je Stjepan Banović (1926. i 1927.) uz svoje analize upozorio i na usporedbu s ustoličenjem kuruških vojvoda na Gosposvetskom polju. S druge strane, još je 1917. Ivan Milčetić *biranje kralja* smatrao dijelom

⁴³ *Murasela* = poslanica, službeno pismo kadije upućeno kao pozivnica ili nalog (Škaljić, 1965:475).

kolednih običaja i prvi upozorio na vezu s rimskim saturnalijama.⁴⁴ Tu je tezu dalje produbio Miho Barada 1927. smještajući sam izvor običaja kronološki još ranije, u babilonske svečanosti sakeja.⁴⁵ Otuda su - prema Baradi - orijentalni vojnici običaj proširili, pa se uvukao i u rimske saturnalije, odakle je prenešen na istočni Jadran. Barada je, međutim, upozorio i na slične običaje u drugim europskim predjelima poput njemačkoga *Bohnenkönig*, bugarskoga *cara* i sl.⁴⁶

Potonjoj se tezi Matasović priklonio u svom drugom prilogu - *Još o svečanostima "biranih kraljeva" u Mletačkoj Dalmaciji* (NS X/1930:209-211). Na osnovi novih dokaza i dokumenata sada je posve uvjeren da običaj nije sjećanje na narodnu dinastiju stare hrvatske države, već ga i on smatra izdankom rimskih saturnalija "...koje su doživjele u romanizovanim krajevima Ilirika svoj kontinuitet" (209).

Matasovićev poticaj za "etnologijsko istraživanje" prihvatio je Gavazzi 1939., priklonivši se također u načelu Baradinoj tezi. I on običaj smješta u kompleks sličnih europskih tradicija o *grahovu kralju*. Uvijek oprezni Gavazzi ipak ne odriče posve ni tezu o reminiscenciji na zbiljsko biranje, ali je revidira u tom smislu što pretpostavlja da se umjesto biranja kralja radilo vjerojatno o biranju seoskih glavara ili starješina (Gavazzi, 1989:193-200).

Dopunjujući spoznaje o gotovo iščezlom jadranskom običaju *biranja kralja* recentnim podacima s Korčule, Ivan je Ivančan - poput Milčetića - upozorio na njegovu usku vezu s koledanjem. Otvorenim ostavlja pitanje: "Jesu li se ta dva običaja spojila već na užem rimskom terenu pa zajednički došla u naše krajeve ili su se različiti rimski utjecaji sjedinili u nas" (Ivančan, 1967:169). Ne odbacujući posve ni Milinovićevu tezu, ovaj se autor usredotočio na ambivalentnost samog zbivanja: "mješavinu smiješnih i ozbiljnih situacija" (167). On u njemu gleda seosku priliku za neku vrstu dopuštene kritike društvenih događaja.

Ostaje dojam da "etnologijsko istraživanje" nije još bacilo neko novo svjetlo na dotični običaj, već se u interpretativnom smislu oslanja na hipoteze iznijete s kraja 19. i početka 20. st.

5.3. Treći etnološki aspekt nalazimo u onim Matasovićevim radovima u kojima pri elaboraciji teme posize i za folklornom građom kao ravnopravnim znanstvenim argumentom.

Takav je manji prilog *Društvo braće skrotica*⁴⁷ (NS VII/1928:201-208). Šaljiva diploma varaždinskoga društva papučara na koju je naišao, bila mu je povodom da sačini malu kulturološku studiju o tretiranju bračne nadmoći. Tu intrigantnu temu razmotrio je ponajprije u kontekstu europske građanske kulture. Zatim ju je ilustrirao oprečnim fenomenom: profufeminističkim tekstovima iz domaće starije literature, a posebice Andrije Jambrešića iz

⁴⁴ Rimske svečanosti u čast boga plodnosti Saturna bile su od 17. prosinca primarno slavljene sedam dana, da bi kasnije bile skraćene na tri dana. U tom razdoblju obilja bez rada, vremenu darivanja kao i oslobođanja robova, birao se i privremeni "kralj" s "vladavinom" omeđenom trajanjem svečanosti (Lozica, 1990:125-126).

⁴⁵ Tijekom svečanosti što su ih Babilonci priređivali u čast božice Ištar običavali su jednoga od osuđenika promovirati u vezira, ukrasivši ga vezirskim insignijama i podijelivši mu vezirsku vlast. Završetkom svečanosti taj *sakaj-vezir* bio bi pogubljen (Ivančan, 1967:164).

⁴⁶ O tome podrobnije: Cvitanović, 1951; Ivančan 1967: 161-164.

⁴⁷ Riječ *skrotica* jamačno znači ukroćeni, ako je suditi po tumačenju glagola *skrotiti* = *ukrotiti* (Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 1956:340).

1742.⁴⁸ A onda je posegao za našim narodnim poslovicama koje su - po njegovu mišljenju - "prožete skroz naskroz patrijarhalnom kulturom" (206).

Već je bilo spomenuto Matasovićevo izrazito zanimanje za ekonomsku problematiku općenito, odnosno fenomen trgovanja posebice. Na ovom mjestu spominjemo mu, nažalost nedovršeni, članak *Primitivna trgovina* (Jugoslavenska knjiva 46, 1920:873-875). Ilustrirajući najranije oblike ljudskoga trgovanja, utemeljena u razmjeni dobara, poslužio se etnološkim materijalom, kako izvaneuropskim, tako i domaćim. Uz opis načina trgovanja u "divljaka" ili spominjanjem platežnih sredstava prirodna porijekla (datule, čaj, sol, krma, odjeća i sl.), upozorio je i na etimologiju naše riječi *blago*, koja sadrži dvostruko značenje: novac i blašće. Zanimljiva su pritom i njegova promišljanja o prostoru namijenjenu obavljanju trgovine. Pokazao je kako se od isprva neutralna prostora, na kojem se povremeno održavala razmjena, tijekom vremena pomalo stvarao "trg", nastajala zatim institucija sajмова, pa daljnjim civilizacijskim razvojem na tim mjestima niknula trgovišta, odnosno gradovi.

No najsvesnije se etnološkom predmetu istraživanja približio svojim ranim djelom, knjižicom *Čini od uroka s podnaslovom Primjeri iz historijske i savremene folklore* (Vinkovci, 1918). U njoj se uhvatio u koštac s vjerovanjem u urokljiv pogled kojim se izaziva zlo, pa ga valja spriječiti apotropejskim sredstvima ili otkloniti magijsko-ritualnim postupcima. Dotakao je time jednu od univerzalnih pojava; nešto što u metafizičkome sloju ljudskoga bića susrećemo u raznim pojavnim oblicima široko rasprostranjeno u najrazličitijim kulturama svijeta unutar različitih društvenih segmenata. "Urok je" - smatra naš autor - "najraširenije, opće ljudsko praznovjerje". (4).

Zadani fenomen osvijetlio je u vremenskome kontinuitetu na povijesnom materijalu: od staroegipatskih amuleta i helenskih amajlija, odnosa spram uroka zapisanih u Talmudu i Kuranu, reakcijama antičkoga svijeta na zao pogled do italskoga "pokazivanja fige" kao zaštitnoga postupka. Također je pokazao prožetost kršćanske kulture vjerovanjem u uroke, čijim je jednim krvavim ishodom bila i manija gonjenja vještica; u našim prostorima ta je praksa bila zabilježena od 14. do 18. st. (!)

Tome slijedi analiza svih konotacija razmatranoga fenomena što ju je proveo uz pomoć svekolike etnografske građe, objavljene u Hrvatskoj do 1918. "Uroci (su) nevidljiva bića, koja stoje u pustoši i otajnim mjestima, kamo nevalja ići, a gdje se oni razmahuju. Nitko ih nije stvorio, bez oca su i matere; opak ih vjetar donese, a dobri odnese. Uroci mogu da budu u vodi, u travi, u drveću i u kamenju, pače i u vatri. Tko hoće, može da ih dozove i pukim svojim pogledom obori na drugoga" - određenje je što ga je autor satkao na temelju podataka iz našega pučkog vjerovanja (4-5). Iznoseći mnoštvo sjajnih primjera iz tekstova M. Langa, I. Zovka, R. Horvata, J. Lovretića, M. Kadića, S. Babogredca, V. Rožića, F. Ivaniševića i drugih poznatih nam autora, analizirao je: subjekte i objekte ovih "čina"; "medije" kojima se posreduju; apotropejska sredstva; magijsko-ritualne postupke "očišćenja".

Nastavljajući analizom uz pomoć izvaneuropskih etnoloških podataka - ali spominjući pritom i slične pojave u "gornjim slojevima" europskoga građanskog društva, poput hipnoze i spiritizma - pokušao je u toj magijskoj praksi pronaći južnoslavenske osobitosti. "U našim

⁴⁸Riječ je o djelu *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples, digestum ab Andrea Jambressich, Typis Academicis Societatis Jesu, Zagabriae 1742.*

stranama" - drži pisac - "pomiješala su se...očito dva praznovjerja...Jedno je praznovjerje mediteransko, a drugo slovensko. Po prvome izvire moć iz samih očiju, a po našem prastarom 'navodi se' demon" (69).

Djelce *Čini od uroka* ishodom je, dakle, i povijesnoga znanja i zavidne etnološke obaviještenosti. Usto, u njemu je ispoljio svoj opći antropološki pristup. U zaključku, naime, ocjenjujući životnost fenomena u suvremenoj sredini Matasović utvrđuje da i danas (1918.) "praznovjere je živi, ali vegetira vrlo privatno...Svijet naš ne vidi u toj praznovjerici ništa protivno svom kršćanskom kultu i tradiciji...To (je) praznovjerje...kao drač, kao korov i trava koja niče u cvjetnjaku svake kulture...kroza sve epohe" (70). Sedamdesetak godina poslije ovih Matasovićevih riječi dodali bismo kako i naša "elektronska" epoha nije od toga imuna.

Serioznost autorova pristupa toj poglavito etnološkoj temi očituje se na kraju i dodatkom u kojem još navodi tridesetak referenci specijalne literature, s izdanjima objavljenima od 16. do 20. st.

6. DOPRINOS KOMPATIBILNOSTI ETNOLOGIJE I HISTORIOGRAFIJE

Vrijeme je da se zaključno odgovori na početno pitanje: koliko je ličnost i djelo Josipa Matasovića značajno za hrvatsku etnologiju. Iz svega što je dosad bilo predočeno transparentna je Matasovićeva dvostruka djelatnost, pa je tako i njegovo značenje dvostruko: kao urednika i izdavača te kao istraživača i pisca. Stoga je naš prvi odgovor upozorenje na Matasovićev nedvojbeni doprinos u promicanju ishoda etnoloških istraživanja. Ima li se na umu da se ta njegova djelatnost najvećim dijelom događala u razdoblju kad je etnologija kao disciplina jedva stasala i tek tražila svoju poziciju u nacionalnome znanstvenom okružju, doprinos je tim veći. Posredstvom njegove seriozne revije obavijesti o etnološkome radu dopirale su do intelektualnoga kruga koji je nadilazio usko-stručne interese. Istodobno svojom je erudicijom i obaviještenošću nastojao hrvatskoj etnologiji prenijeti neke dosege europske etnološke misli. Osobnim udjelom i brojnim poticajima upravo je Matasović intelektualnu javnost upozoravao na važan postulat: da je sustav tradicijskih pojava koje obilježavaju seoski način života (kao i uopće način života neelitnih grupa), također k u l t u r a i također relevantan i z v o r za razumijevanje kako povijesnih tokova tako i funkcioniranje suvremene svakidašnjice.

Njegovi, pak, istraživački naponi iskazani brojnim radovima primjer su kako historiografsko istraživanje može koristiti etnologiji, te kako i koliko etnološke spoznaje dopunjuju povjesnicu. Možemo se čak zapitati ne nazire li se u Matasoviću jedan od ranih domaćih predstavnika tzv. "nove historije". Mislimo pritom na historiografsku orijentaciju, osobito primjenjivanu od 60-tih godina 20. st. u Francuskoj, koja se - napuštajući događajnu historiju - okrenula svakidašnjici (Bertoša, 1988:1572). Zanimanje "novih historičara" za narodnu kulturu, za istraživanje malih ljudskih skupina, čak i marginalnih, te njihov metodološki pomak na drugu vrstu pisanih dokumenata od dotad uobičajenih, Matasović je već uradio u svoje doba: kao što smo vidjeli - baveći se i Ciganima, istražujući i takve dokumente kao što su šaljive diplome, te odričući se "Staats- und Hauptaktionen" kao jedinoga povijesnog sadržaja u korist "male historije".

Razumije se, i on je bio omeđen zasadama svoga doba, znanstvenom optikom "Zeitgeista" s početka stoljeća. Tako se pridružio onome etnološkom pravcu kojem je bio cilj fenomene tradicijske kulture interpretirati njihovim "arhajskim" porijeklom; što se, uostalom, još ne tako davno primjenjivalo i u drugim europskim etnologijama (Gri, 1988:1560). Ali, istodobno je ispoljio afinitet spram nekih tema kurentnih u naše doba, kao što je područje spolnih odnosa (posebice u združnim obiteljima); tema od koje je hrvatska etnologija prilično zazirala sve do danas.

Matasović je kao pisac utihnuo ranih pedesetih, a ovaj je svijet fizički napustio šezdesetih. Baš u vrijeme kad etnologija postaje europskoj historiografiji "privilegiranim područjem zanimanja" (Bertoša, 1988:1572). A desetak godina kasnije i u etnologiji se začinje nova povijesna orijentacija. Dakle, obje se znanosti približuju. Danas smo već svjedoci raširena mišljenja o njihovoj kompatibilnosti (koja, razumije se, ne isključuje uzajamno uvažavanje samosvojnosti). Iskazuje se da su obje discipline sukladne općoj društvenoj teoriji (Hammel, 1984:80). Govori se o značajnoj sličnosti etnologije i historiografije na epistemološkoj razini (Čapo, 1988:10). Ako "...obje imaju za cilj...objasniti značenje postupaka ljudi uronjenih u jedno vrijeme i jedno mjesto, ljudima drugoga vremena i mjesta..." (Cohn, 1988. u: Čapo, 1988:11), ne možemo se oteti dojmu da se Matasović svojim motrištem začudnom sukladnošću uklapa u te zamisli, te da je svojom djelatnom praksom, od koje nas dijeli nekoliko desetljeća, gotovo anticipirao današnje teze.

LITERATURA

Bertoša, Miroslav: Povijest i etnologija u "novoj historiji", *Naše teme* 32 (6), Zagreb 1988, str. 1572-1582.

Burke, Peter: Narodna kultura između povijesti i etnologije, *Naše teme* 32 (6), Zagreb 1988, str. 1551-1559 (izvorno objavljeno 1984.).

Cvitanović, Vladislav: Dva priloga o "biranju kraljeva" u Dalmaciji, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 35, Zagreb 1951, str. 29-41; 49-60.

Čapo, Jasna: Etnologija između demografije i socijalne historije, *Etnološka tribina* 11, Zagreb 1988, str. 5-16.

Despot, Miroslava: Josip Matasović (Vrpolje, 18. VIII. 1892 - Zagreb, 10. II. 1962.), *Spomenica Josipa Matasovića (1892-1962)*, Povijesno društvo Hrvatske (ur. Igor Karaman), Zagreb, 1972a, str. 3-22.

***: Pokušaj bibliografije radova Josipa Matasovića (1908-1955), *Spomenica Josipa Matasovića (1892-1962)*, Povijesno društvo Hrvatske (ur. Igor Karaman), Zagreb, 1972b, str. 23-32.

Gavazzi, Milovan: *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, II. izdanje, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988.

Gjetvaj, Nada: Etnografski muzej u Zagrebu - u povodu 70. obljetnice. *Etnološka istraživanja* 5, Zagreb, 1989.

Gri, Gian Paolo: Folklor između historije i antropologije, *Naše teme* 32 (6), Zagreb 1988, str. 1559-1564.

Gross, Mirjana: Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I. svjetskog rata, *Historijski zbornik* 21-22, Zagreb, 1968-69, str. 75-144.

Hammel, Eugene, A. : Odnosi među etnografijom, etnologijom, povijesti i demografijom, *Narodna umjetnost* 21, Zagreb, 1984, str. 77-85.

Horvat, Anđela: Suradnja Josipa Matasovića s konzervatorima, *Spomenica Josipa Matasovića (1892-1962)*, Povijesno društvo Hrvatske (ur. Igor Karaman), Zagreb, 1972, str. 39-46.

Hrvatski biografski leksikon 2, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 1989.

Ivančan, Ivan: *Narodni običaji korčulanskih kumpanija*, Institut za narodnu umjetnost, Posebno izdanje 2, Zagreb, 1967.

Križnar, Naško: Razgovor z Milovanom Gavazzijem, *Etnološka tribina* 15, Zagreb, 1992, str. 187-200.

Lozica, Ivan: *Izvan teatra, Teatrabilni oblici folkloru u Hrvatskoj*, Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa, Zagreb, 1990.

Mlada Hrvatska, Glasilo starčevićanskoga đastva, Knjiga 1, Zagreb, 1908.

Muraj, Aleksandra: *Živim znači stanujem. Etnološka studija o kulturi stanovanja u žumberačkim Sošicama*, Hrvatsko etnološko društvo et al., Zagreb, 1989.

Narodna starina, nepovremeni časopis za povijest kulture i etnografiju Južnih Slovjena. Vlasnik, glavni i odgovorni urednik Dr. Josip Matasović, Zagreb:

I/1922: sv. 1 (str. 1-96), 2(97-210), 3(211-354).

II/1923: sv. 4 (str. 1-96), 5(97-192), 6(193-304).

III/1924: sv. 7 (str. 1-120), 8(121-240).

IV/1925: sv.10 (str. 1-204), 11(205-370).

VI/1927: sv. 14 (str. 1-112).

VII/1928: sv. 16 (str. 1-114), 17(145-216).

VIII/1929: sv. 18 (str. 1-64), 19(65-128), 20(129-224).

IX/1930: sv. 21 (str. 1-90), 22(91-252), 23(253-340), 24(341-490).

X/1931: sv. 25 (str. 1-154), 26(155-294).

XI/1932: sv. 27 (str. 1-78), 28(79-142), 29(143-238).

XII/1933: sv. 30 (str. 1-80), 31(81-144), 32(145-304).

XIII/1934: sv. 33 (str. 1-116), 34(117-236).

XIV/1935: sv. 35 (str. 1-152).

Radauš, Vanja: Moje uspomene na dra Josipa Matasovića, *Spomenica Josipa Matasovića (1892-1962)*, Povijesno društvo Hrvatske (ur. Igor Karaman), Zagreb, 1972, str. 33-38.

Radić, Antun: Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu, *Zbornik za narodni život i običaja Južnih Slavena* 2, Zagreb, 1987, str 1-88.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, sv. XV, JAZU, Zagreb, 1956.

Šidak, Jaroslav: In memoriam Dr. Josip Matasović (18. VIII. 1982. - 10. II. 1962.), *Historijski zbornik* 15, Zagreb, 1962, str. 347-351.

Škaljić, Abdulah: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1965.

JOSIP MATASOVIĆ IN THE LIGHT OF CROATIAN ETHNOLOGY

Summary

On the occasion of the celebration of 100 years of birth and 30 years of death of the historian (of culture) Josip Matasović (1892-1962) this article points to his importance for Croatian ethnology. It stems from Matasović's twofold activity: as editor and publisher, and as researcher and writer. Matasović was the publisher and the main editor of the journal *Narodna starina*, *A Journal for the History of Culture and Ethnography of South Slavs*, a journal with about thirty issues published in Zagreb between 1922 and 1940. The analysis of ethnological contributions published in *Narodna starina* reveals research interests, manifold practical activity, methods and theoretical frame of a number of ethnologists of the period, so that the journal is also a kind of mirror of the inter-war Croatian ethnology. That is why Matasović has undoubtedly contributed to the promotion of results of ethnological research, in the period when the ethnology in Croatia was only coming of age and was still looking for its place among national sciences. By mediation of that serious journal, information about ethnological work reached an intellectual circle which surpassed narrow ethnological interests. At the same time, with his erudition and knowledge, Matasović tried to inform Croatian ethnology of some results of European ethnological thought.

Research efforts of Josip Matasović were to a large extent aimed at everyday phenomena which marked the life style of past epochs (trade, culture of dwelling, traditional medicine, customs and beliefs, etc.). While doing this he made an important methodological shift finding historical contents in such documents as family chronicles, private correspondence, testaments, protocols, humorous charters, etc. Different ethnological aspects can be found in his numerous works. In some he enumerated ethnographic facts which he recognized in his historical research and which can be relevant for ethnological understanding. In others he actively participated in discussions concerning historical sources of some seasonal customs. In some others he used ethnological and folklore materials as arguments in scientific elaboration. With his work he testified that historical research is useful for ethnology, and that ethnological understanding completes the historical one.